

**ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԻ
ՀՍԱԿԵՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՓՈԽԱԿԵՐՊՎՈՂ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԴԱՇՆԱԿՑԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆՈՐ
ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ՆԵՐՔՈՒ***

ԱԼԵՆ ՂԵՎՈՆԴՅԱՆ

Գլոբալ հակադրության ներկա փուլը Արևմուտքի ու ՌԴ-ի միջև աննախադեպ է թե՛ իր ծավալով, թե՛ իր խորությամբ, թե՛ առճակատման բնույթով: Նման հակադրությունը պայմաններ է ստեղծում, որ նոր դեր ու նշանակություն ստանան միջազգային անվտանգության ապահովման մեխանիզմները, կազմակերպությունները և միջազգային իրավունքը: Հակադրության ներքո փոփոխվում է ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ձևավորված աշխարհակարգը և գլոբալ ուժային հավասարակշռությունը:

Հվ. Կովկասում ուժային հավասարակշռությունը փոխվեց 2020 թ. պատերազմի արդյունքում: Նշենք, որ մինչ օրս մեր տարածաշրջանում ուժային որևէ բալանս դեռևս չի ձևավորվել: Դրա մասին են վկայում ՀՀ-ի և Արցախի շուրջը շարունակվող լարվածությունը, տեղային ռազմական սադրանքերը: Հողվածում վերոնշյալ իրողությունների համատեքստում քննարկվում են ՀՀ ազգային շահերի հստակեցման հարցադրումները, ներկայացվում է, թե ինչ գործոններ են դրանց վրա ազդում ներկա պայմաններում, կարևորվում է ազգային շահերը ձևակերպելու գործընթացում ռեսուրսապահովվածության դերը: Սույն ուսումնասիրության մեջ ՀՀ ազգային շահերի ձևակերպման հարցում կարևոր դեր է տրվում անվտանգային ռիսկերի և ռազմական պարադիգմի ընտրությանը, որոնք պետք է արտացոլեն տարածաշրջանում դեռևս չձևավորված ուժային հավասարակշռությունը: Հողվածում կարծիք է հայտնվում, որ ՀՀ անվտանգության ապահովման գործընթացում պետք է իրատեսական ու պթափ գնահատվեն ՌԴ-ի հետ դաշնակցային հարաբերությունները:

Բանալի բառեր - *ուժային հավասարակշռություն, ազգային շահ, ՀՀ, Ադրբեջան, ՀԱԳԿ, դաշնակցային հարաբերություններ, Հարավային Կովկաս, ռազմաքաղաքական ներուժ, հավաքական անվտանգություն, անվտանգային ռիսկ*

Քաղաքակրթական և աշխարհաքաղաքական գլոբալ զարգացումները փաստում են, որ ժամանակակից աշխարհը ոչ միայն այլևս չի տեղավորվում ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ձևավորված փաստացի միաբնեռ աշխարհակարգի սահմաններում, այլև տեղի է ունեցել բովանդակային խզում միջազգային հարաբերությունների համակարգում. եթե նախկինում միջազգային խաղի կանոնները որոշում էին ուժերի հավասարակշռությունը, հետագայում «ազդեցության գոտիներ»-ի հայեցա-

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՍՆ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T5F218 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

կարգը, միջազգային իրավունքը ու միջազգային կազմակերպությունները, սպա այսօր ուժը գործնականում դարձել է այն միակ գործոնը, որ պայմանավորում է միջազգային հարաբերությունների համակարգում այս կամ այն պետության տեղն ու դերը, դիրքն ու ազդեցությունը: Միջազգային իրավունքը, խաղաղության ապահովման ու ուժային հավասարակշռություն ձևավորելու առաքելությամբ միջազգային կազմակերպությունները ինչպես լեգիտիմության, այնպես էլ իրական ազդեցության մասով իրենց տեղը զիջել են կոնկրետ պետություններին, անդրազգային կազմակերպություններին ու ռազմաքաղաքական դաշինքներին: Այս համատեքստում տրամաբանական է գլոբալ անկայունության աճը, որի ամենից վաղ դրսևորումը Արևմուտք – ՌԴ առձակատումն է, որն իր բնույթով ու կողմերի հռետորաբանությամբ ավելի վտանգավոր է, քան 1962 թ. Կարիբյան ճգնաժամը: Այս առձակատման պայմաններում կողմերից որևէ մեկը կարծես կաշկանդված չէ սպառազինությունների վերահսկման ու զսպման որևէ պարտավորությամբ, քանի որ ոչ հեռու անցյալում կա՛մ սատեցրել կա՛մ չեղարկել են նախկինում ստորագրված սպառազինությունների և միջուկային զենքի կրճատման ու վերահսկման գրեթե բոլոր պայմանագրերը: Ավելին՝ տեսանելի չէ ուկրաինական ճգնաժամը հանգուցալուծելու Արևմուտքի գործնական ցանկությունը, մյուս կողմից՝ տեսանելի են ՌԴ-ի հետևողական քայլերը այդ ճգնաժամում իր հոչակած նպատակներին (դենացիֆիկացում և դեմիլիտարացում) հասնելու ուղղությամբ, որը գործնականում ՌԴ-ի համար դարձել է գոյության լեգիտիմ իրավունքի հիմնավորում:

Միջազգային աշխարհաքաղաքական «կլիման» ներկայումս պայմաններ է ստեղծում, որ աշխարհի ամենատարբեր տարածաշրջաններում փոխվեն ուժային հավասարակշռության գործող համակարգերը, որոնք միջպետական հարաբերություններում օբյեկտիվորեն հանգեցնում են լարվածության աճի, դաշնակցային հարաբերությունների վերագնահատման, արտաքին քաղաքական նոր գործընկերներ գտնելու, երբեմն նոր դաշնակցային պակտեր կնքելու քայլերի, նոր իրավիճակին համապատասխան արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունների հստակեցման:

Վերոնշյալ իրողությունները հատկապես ռիսկային ու անկանխատեսելի հետևանքներ են ունենում փոքր ու թույլ ռեսուրսապահովվածությամբ պետությունների համար, քանի որ վերջիններս նոր պայմաններում ոչ միշտ են կարողանում առավել զգույշ ու հաշվենկատ ձևակերպել իրենց ազգային շահերը՝ փորձելով իրատեսական դիրքերից հարաբերվել ուժային կենտրոնների, ավանդական գործընկերների ու պատմական հակառակորդների հետ: Սա առանձնապես վերաբերում է Հվ. Կովկասի տարածաշրջանի երկրներին, որտեղ 2020-ի պատերազմից հետո ուժային խախտված հավասարակշռության կայունացում դեռևս տեղի չի ունեցել և հատկապես ՀՀ-ին, որը ոչ միայն գոյու-

թենական ու պետականագրկման խնդիրների առջև է այսօր կանգնած, այլև խորքային առումով չի կարողանում ձևակերպել իր ազգային շահերին համապատասխան մոտեցումներ: Ուստի կարևոր ենք համարում տարածաշրջանում դեռևս չձևավորված աշխարհաքաղաքական խաղի կանոնների ու ուժային հավասարակշռության պայմաններում դիտարկել ՀՀ-ի՝ որպես փոքր պետության գոյության ու անվտանգության ապահովման առաջնահերթությունները դաշնակցային ու արտաքին քաղաքական նոր միտումների ներքո: Այս համատեքստում կկենտրոնանանք մի խումբ խնդիրների ու առաջնահերթ քայլերի վրա, որոնք փոքր պետությունը պետք է ձեռնարկի գոյաբանական ու անվտանգային իր գերակայություններն ապահովելու համար:

Պետությունների անվտանգության ապահովման կարևորագույն բաղադրիչը իրենց տիրապետման տակ առկա ռեսուրսների ու միջավայրային գործոնների շրջանակում շահերի, ազգային նպատակների իրատեսական ձևակերպումն ու ուղենշումն է: Այս պարագայում հատկապես կարևոր է պետական իշխանության մարմինների և հանրության՝ քաղաքականապես ակտիվ և պատասխանատու շրջանակների կողմից ազգային շահերին համակարգային և հայեցակարգային ձևակերպում տալը, որը պետք է հանրագումարի ինչպես անհատի և հանրության օբյեկտիվ շահերն ու պահանջունքները, այնպես էլ պետության անվտանգության ու զարգացման կարիքները: Նշենք, որ այս պայմաններում կարևոր են ոչ միայն այդ շահերի ողջամիտ ու հստակ արժևորումը, նրանց սպառնացող վտանգների վերհանումը կամ սպառնացող անվտանգության ռիսկերի հստակեցումը, այլև ռեսուրսների և միջոցների այն հանրագումարի որոշակիացումն ու հավաքագրումը, որոնք անհրաժեշտ են ազգային շահերի ապահովման և իրացման համար: Այս առթիվ ամերիկյան քաղաքական ռեալիզմի դպրոցի հիմնադիր հայրերից մեկը՝ Չիկագոյի համալսարանի պրոֆեսոր **Հանս Մորգենթաուն**, նշում էր. «Ազգային շահի ամբողջական հայեցակարգի սահմանման կարևոր քայլերից է ազգային շահի ապահովման համապատասխան գործողությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ուժային ռեսուրսների հավաքագրումը, որը պայմանավորում է ազգային շահի հայեցակարգում շահերի իրականացման հնարավորությունները, այն է՝ նրանց իրատեսականության աստիճանը»¹: Եթե «ազգային շահեր – իրացման միջոցներ» հարթության մեջ առկա է անհամամասնություն ոչ հօգուտ պետության ներուժի, ապա դա կարող է անիրականանալի դարձնել պետության նպատակների իրագործումը, քանզի ռեսուրսների ոչ իրատեսական գնահատումը «դատապարտում» է ազգային շահերի վրա հիմնված պետական քաղաքականությունը: Այս պայմաններում, մեր կարծիքով, պետության զարգացման ընդհանուր ռազ-

---

¹ **Hans Morgenthau**, In Defence of the National Interest, 4th ed. New York: Alfred A. Knopf, 1951, p. 117-118.

մավարությունը և մասնավորապես նրա անվտանգության բաղադրատարրերը պետք է հիմնվեն պետության ռեսուրսային ներուժի, ինչպես նաև ազգային շահի ծավալային ընդգրկունությունը կանոնակարգող զսպանակների և սահմանափակիչների համապատասխան համակարգի վրա: Սակայն երբ «առաջադրվող նպատակներ - առկա ռեսուրսներ» հարաբերակցությունն այլ բնույթ է կրում, և գերակայում են ռեսուրսները, ապա պետական քաղաքականության տարածական ուղեգիծը դառնում է ավելի ընդգրկուն, իսկ հավակնությունները՝ ավելի մեծ: Սա բավարար հիմք է պնդելու, որ ազգային շահերի սահմանափակման կամ նրա միջակայքի ընդլայնման առաջնային ցուցանիշն ազգային շահի սուբյեկտի ներուժի և հզորության ընդհանուր բնութագիրն է:

Այս պարագայում, մեր կարծիքով, հարկ է արձանագրել, որ հզորությունը և մասնավորապես պետության հզորության համակարգն առնչվում է ինչպես պետությունների միջև ցանկացած բնույթի ռեսուրսների որոշակի բաշխման և նրանց կիրառման կարճաժամկետ հնարավորություններին, այնպես էլ պետությունների կողմից նրանց կիրառման հետևանքների վերաբերյալ երկարաժամկետ կանխատեսումներին²: Լինելով բավականին ընդգրկուն և բազմամակարդակ հասկացություն՝ պետության հզորության համակարգը պարունակում է միջոցների և բաղադրատարրերի այնպիսի հանրագումար, որն անհրաժեշտ է ազգային շահերի իրացման գործողություններ ձեռնարկելու համար: Կառուցվածքային տեսանկյունից այդ համակարգն ամբողջացնում է ազգային անվտանգության ապահովման տեսանկյունից առավել ներկայացուցչական ցուցանիշների ելակետային մի հավաքանի՝ կազմված նյութատնտեսական հզորությունները և «մարդկային» ներուժը, ազգաբնակչության բարոյահոգեբանական պատրաստվածության մակարդակն ու կազմակերպչական հմտությունները, պետության ռազմաքաղաքական հզորության գործակիցն ու արտաքին քաղաքական գերակայությունները բնութագրող հիմնական խումբ ցուցանիշներից: Այսինքն՝ պետության հզորության համակարգը ներկայանում է որպես նրա «նյութական և հոգևոր ուժերի այնպիսի ամբողջություն», որը հնարավոր արտակարգ իրավիճակի կամ անգամ պատերազմի պարագայում հաղթանակի ապահովման նպատակով հանրագումարում է պետության, հանրության և զինուժի առկա ու հավաքագրված հնարավորությունները³: Այս հանրագումարը գործարկման ենթակա է միայն տնտեսական և ռազմական հավաքագրման հատուկ պայմաններում՝ հանրության և պետության բոլոր ռեսուրսների առավելագույն

---

² Այս տեսանկյունից, մեր կարծիքով, իրավացի են Ռ. Բուրդոնը և Ֆ. Բորիկադը՝ նշելով, որ «հզորություն/ներուժ» հասկացությունը առնչվում է ինչպես պետության մարտավարությանը, այնպես էլ՝ ռազմավարությանը, ուստի առկա մոտեցումները պետք է համադրվեն (առավել մանրամասն տե՛ս **Raymond Boudon and Francois Bourricaud. A Critical Dictionary of Sociology**, Chicago, 1989, էջ 267):

³ Տե՛ս «Военный энциклопедический словарь», М., 1983, էջ 581:

լարման իրավիճակում: Այսինքն՝ պետության ռազմավարական հզորության համակարգը տվյալ իրավիճակում և հեռանկարում ազգային անվտանգության ապահովմանն ուղղված՝ պետության, հանրության և զինուժի նյութական ու հոգևոր միջոցների ամբողջությունն է:

Կարևորելով յուրաքանչյուր կառուցատարրի դերակատարումն ազգային շահերի և ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականության համատեքստում՝ նշենք, որ քաղաքակրթական և տեխնոլոգիական փոխակերպումների մերօրյա իրողությունների պայմաններում նշյալ ցուցանիշների մեջ առանձնահատուկ տեղ ու դեր ունի հատկապես պետության ռազմաքաղաքական հզորության գործակիցը⁴, որի արտաքին քաղաքական բաղադրիչն ամփոփում է հետևյալ հիմնատարրերը. ազգային շահեր + արտաքին քաղաքական ռազմավարություն +/- արտաքին քաղաքական միջավայրային գործոնների համակարգ (տե՛ս աղյուսակը):

Աղյուսակ

Գործակիցներ	Ինդեքսներ
Ազգային շահեր	- ազգային շահերը ներառում են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պահանջումների բավարարման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված գիտակցական նպատակների ամբողջական համակարգը
Արտաքին քաղաքական ռազմավարություն	- արտաքին քաղաքական ռազմավարությունն ամբողջացնում է ազգային շահերի իրացմանն ուղղված ռազմավարական և մարտավարական մեխանիզմները
Արտաքին քաղաքական միջավայրային գործոններ	- արտաքին քաղաքական միջավայրային գործոնների համակարգը հանրագումարում է սահմանակից հարևանների հետ հարաբերությունների բնույթի նկարագիրը, երկկողմ կամ բազմակողմ դաշնակցային հարաբերությունները, նրանց խորությունն ու համաչափությունը, երկրի տարածքում օտարերկրյա ռազմական ստորաբաժանումների և կառույցների առկայությունը կամ բացակայությունը, դրանցով պայմանավորված առավելությունները և սահմանափակումները, հարաբերությունները տարածաշրջանային և համաշխարհային ռազմաքաղաքական դաշինքների հետ և այլն:

⁴ Այլ մտածողներից գատ, ռազմաքաղաքական հզորության առանձնահատուկ դերակատարման մասին է խոսել Հ. Մորգենթաուն. «Չնայած պետության հզորության համակարգը դիտարկելիս կարևոր է աշխարհագրության, բնական ռեսուրսների, արդյունաբերական հնարավորությունների, ազգաբնակչության, ազգային բնավորության, «ազգային բարոյականության», դիվանագիտության և «կառավարության որակների» դերակատարումը, սակայն երբ առաջ են գալիս ռազմաքաղաքական հարաբերակցության հիմնախնդիրը և պետության հզորության կարևորագույն տարր ներկայանում է նրա ռազմաքաղաքական ցուցանիշը» (**Hans Morgenthau**, նշվ. աշխ., էջ 106-158): Նմանօրինակ կարծիք է հայտնում նաև Ք. Ուոլթսը. «Պետության հզորության համակարգում պետք է հատկապես հաշվի առնվեն բնակչության քանակը, տարածքի մեծությունը, ռազմական ուժերը և քաղաքական կայունությունը» (**Kenneth N. Waltz**, *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1979, p. 131):

Ռազմաքաղաքական հզորության՝ արտաքին քաղաքական ներկայացված բաղադրիչների հիմքով կարելի է փաստել, որ տարածաշրջանային քաղաքական իրողություններին համապատասխան Հայաստանը մինչև 2018 թ. փորձում էր որոշակի հավասարակշռություն ապահովել ինչպես արտաքին քաղաքական, այնպես էլ ռազմաքաղաքական շփումների ոլորտում՝ այդ կերպ զուգորդելով իր հիմնական՝ եվրասիական և եվրատլանտյան ուղղությունները: Իրավիճակը փոխվեց 2018-ից հետո, երբ քաղաքական նոր թիմը, որ աչքի էր ընկնում անփորձությամբ և ամբոխահաճո հոետորաբանությամբ, նախ՝ ՀՀ Ազգային անվտանգության նոր ռազմավարություն մշակեց, ապա արտաքին քաղաքականության մեջ ՌԴ-ն հռչակելով ՀՀ-ի ռազմավարական առանցքային դաշնակից (որի հետ հարաբերությունների որակը, ըստ իրենց, պատմական ամենից բարձր նշաձողի վրա էր)՝ սկսեց ակտիվ առարկայական քայլեր ձեռնարկել Արևմուտքի ու ԱՄՆ-ի հետ շփումների համակարգային խորացման ուղղությամբ: Քաղաքական գործընթացների տրամաբանությունը այս փուլում հանգեց նրան, որ արտաքին քաղաքական գործընկերների շրջանում հայկական մոտեցումների նկատմամբ անընկալելիություն ձևավորվեց, որ պայմանավորված էր պաշտոնական Երևանի դիրքորոշման պարբերական փոփոխությամբ ու կտրուկ շրջադարձերով: Դա, իհարկե, տարաբնույթ հետևանքներով հղի իրավիճակ էր, որ ազդեց արտաքին քաղաքական գործընկերների հետ շփումների որակի ու խորության, փոխվստահության մթնոլորտի մաշեցման վրա, որն առավել սուր դրսևորվեց 2020 թ. նոյեմբերի 9-ի հայտարարության ստորագրումից հետո: Բանավոր քննարկումներն ու հանձնառությունները, որ պաշտոնական Երևանը դարձրեց նոր ժամանակների իր դիվանագիտության գործիքներից մեկը, բավականին խնդրահարույց իրավիճակներ ստեղծեցին ՀՀ-ի համար՝ ոչ նպաստավոր պայմաններ ստեղծելով ՀՀ-ի և Արցախի ազգային շահերի ապահովման տեսանկյունից: Նոր պայմաններում, երբ 2020 թ. պատերազմի արդյունքում խախտվեց Հարավային Կովկասի ուժային հավասարակշռությունը, նման դիրքորոշումը նոր ռիսկեր ծնեց ՀՀ-ի և Արցախի ապագայի համար, որոնք մինչ օրս դեռևս չեն չեզոքացվել:

Անդրադառնալով պետության ռազմաքաղաքական հզորության բաղադրատարրի **ռազմական բաղադրիչին**՝ հարկ է նշել, որ այն բավականին ընդգրկուն ցուցանիշ է, որի մեջ ընդգրկվում են պետության զինուժի նյութական ու ոչ նյութական բոլոր տարրերը, ղեկավարության կազմակերպչական և կառավարչական ունակությունները, պետության պաշտպանական քաղաքականության դոկտրինալ և փաստաթղթային ողջ համակարգը և շատ այլ տարրեր: Ինչպես խաղաղ պայմաններում, այնպես էլ պատերազմական իրավիճակում պետությունը սովորաբար չի սահմանափակվում ուժի միայն մեկ բաղադրատարրի կիրառմամբ: Կառավարության տրամադրության տակ կան տարբեր բա-

ղաղբիչներ (ՀՀ-ի պարագայում «ուժի» տարբեր բաղադրատարրերի շարքում առանձնակի կարևորություն ունեն հայկական սփյուռքի, որակյալ գիտական ներուժի և այլ գործոնները), որոնք սովորաբար կիրառվում են այս կամ այն համակցությամբ: Պետության ռազմական հզորության՝ զինուժի և նրա նյութատեխնիկական զինանոցի հավաքագրման հնարավորությունները պայմանավորվում են աշխատուժով, պետության հողային ֆոնդերով, արդյունաբերական պոտենցիալով և այլ ռեսուրսներով: Ակնհայտ է, որ պետության ռազմական հզորությունը պետք է գործարկվի իր տիրապետման տակ գտնվող ռեսուրսների հիմքով: Հետևապես պետության տնտեսական հզորության մեծությունը և որակական ցուցանիշներն այն հիմնական գործոններն են, որ կանխորոշում են ռազմական պոտենցիալի բնույթը: Այս պարագայում ռազմական հնարավորությունները երկրի ազգաբնակչության թվի և կառուցվածքի, տարածքի և բնական պաշարների, տնտեսական և տեխնիկական զարգացածության ցուցանիշ հանդիսացող արդյունաբերական ուժերի հզորության հավաքական արտացոլումն են: Նմանօրինակ բազամակարդակ կառուցակազմ ունեցող համակարգը բավականին բարդ է գնահատել. դժվար է կանխավ որոշել՝ որ գործակիցներն են առանցքային: Պետության ռազմական պոտենցիալի գնահատման ժամանակ սխալականության աստիճանը հնարավոր է նվազեցնել համեմատության ժամանակ կիրառելի փոփոխականների թվի նվազեցման կամ փոփոխականների մեջ ոլորտին վերաբերող տարաբնույթ ցուցանիշներ և ինդեքսներ ամբողջացնող գործակիցների մշակման միջոցով: Պետությունների ռազմական հզորությունների համեմատության ցուցանիշների շարքում որպես այդօրինակ հիմնական գործոն դիտվում են զինուժը և հատկապես նրա որակաքանական բնութագիրը: Զինուժի սպասարկումը պահանջում է տնտեսական խոշորածավալ ծախսեր, ինչը հանգեցնում է նյութական զոհաբերությունների և որպես դրանց արձագանք՝ երբեմն նաև սոցիալական սուր դժգոհությունների: Մեծաքանակ զինուժի ստեղծման և սպասարկման ծախսերը սովորաբար աճում են աստիճանաբար և այդ պատճառով քիչ նկատելի են: Նրանց հեռանկարային հետևանքը, իհարկե, եթե պետությունը չունի իրական հակառակորդներ, այն է, որ ռազմուժի և նրա ծախսերի ավելացումը ի վերջո հանգեցնելու է պետության ռազմավարական հզորության թուլացման: Մեծաքանակ զինուժի ստեղծումն ու սպասարկումը բացասաբար են անդրադարձնում պետության տնտեսության վրա. նվազում են ներդրումները դեպի արդյունաբերություն, ենթակառուցվածքների զարգացում՝ հանգեցնելով պետության ռազմական ներուժի առավել դանդաղ ընթացքի: Գործնական արդյունավետության տեսանկյունից անօգուտ է խաղաղ պայմաններում պահել զինուժի այնպիսի քանակ, որն անցնում է անհրաժեշտ սահմանը: Սահման, որը որոշակիանում է ինչպես սեփական պետության կարիքների

ապահովման, այնպես էլ անմիջական հարևանների զինուժի քանակի հաշվառման և համադրման արդյունքում: Հետևաբար հանգում ենք այն եզրակացության, որ ռազմական ներուժի վերածումը հավաքագրված զինուժի, եթե այն անցնում է պետության համար անհրաժեշտ հաստատված սահմանագիծը, բացասաբար է անդրադառնում պետության հավաքական հզորության ողջ գործակցի վրա: Այդ սահմանագիծը պայմանավորում է ռազմական հզորության ներուժի և հավաքագրված զինուժի միջև նորմալ հարաբերակցությունը, որի նույնիսկ մոտավոր ձևորոշումը բավականին բարդ է, հատկապես եթե հաշվի առնենք ժամանակային կոնկրետ հատվածում խաղաղության «ամրության» գնահատման իրական և ճշգրիտ հնարավորությունները: Տեսնելով այլ պետություններում զինուժի քանակի ավելացումը ու որակի բարձրացումը, չցանկանալով ռիսկի դիմել՝ կառավարությունները հաճախ ավելացնում են սեփական ռազմական ծախսերը: Նման իրավիճակում հատկապես կարևոր է պետության՝ սեփական ռազմական ներուժն իրական ուժի վերածելու ունակությունները: Որքան մեծ են դրանք, այնքան նվազ է խաղաղ պայմաններում հնարավոր հակառակորդի կողմից հաստատված հավասարակշռությունը անցնելու ռիսկը: Հետևաբար, այլ գործոններից զատ, զինուժի քանակը կախված է նաև այն բանից, թե որքան ֆինանսներ է պետությունն ունակ հատկացնելու բանակին: Եթե «անհրաժեշտի» և «հնարավորի» միջև առկա է տարբերություն, արտաքին քաղաքականության նպատակներն անհրաժեշտ է համապատասխանեցնել նրանց իրականացման համար անհրաժեշտ միջինացված չափագծին, քանզի հակառակ դեպքում իրական միջոցների անբավարարության պատճառով արտաքին քաղաքականությունն անհաջողության կմատնվի:

Ակնհայտ է, որ պետության ռազմական հզորության գործնական գնահատման լավագույն ցուցանիշը, ռազմական գործողություններն են: Անկասկած, զինված ուժերի քանակական ցուցանիշների, կառուցվածքային և կազմակերպչական հատկանիշների, զինապարտության բնույթի, տարիքի, զինծառայության ժամկետի, զինապարտ բնակչության թվաքանակի, պրոֆեսիոնալ բանակի առկայության կամ բացակայության, զինված ուժերի տեխնիկական համալրվածության, նրա արդիականության մակարդակի, քանակական ցուցանիշների, պետության ռազմական բյուջեի և զինտեխնիկայի արտահանման կամ ներմուծման ծախսերի չափով, զինված ուժերի սպայական կազմի քանակով կարելի է որոշել պետությունների ռազմական հարաբերակցությունը, սակայն առանց որակական գնահատականի համեմատությունը լիարժեք չի կարող լինել:

Ռազմական հզորությունների մասով մինչև 2018 թ. ՀՀ քաղաքական և ռազմական ղեկավարությունը պետական և ազգային անվտանգության ապահովման համար նպատակահարմար էր գտնում ստեղծել քանակական և որակական խիստ որոշակի համադրումից ածանցվող

«հավասարակշռված զինուժ և ռազմական հզորություններ», որոնք, իրենց հիմքում ունենալով պետության տարածական, տնտեսական և ազգաբնակչության, հոգևոր և քաղաքական ներուժի ամենից արդյունավետ համադրումը, պետք է առավելագույնս լավ պատրաստված լինեն՝ հնարավոր պատերազմական պայմաններում կարողանալով ապահովել ՀՀ անվտանգությունը:

2018 թ.-ից հետո ՀՀ զինված ուժերի կառուցվածքային ու գործառնական նախկին մոդելը փոխվեց: Ամենից լուրջ բովանդակային ամենակարևոր փոփոխությունը այն էր, որ Արցախի անվտանգության ապահովման հարցը դուրս բերվեց ՀՀ զինված ուժերի առջև դրված խնդիրների ցանկից: Ներկայումս ՀՀ զինված ուժերի ռազմավարական ու մարտավարական կառուցվածքի կազմակերպման տրամաբանությունը առավելապես տեղային է և որևէ կերպ չի տեղավորվում ռազմական պլանավորման և պետության անվտանգության համակարգային ապահովման համալիր հայեցակարգի մեջ: Ոչ միայն նպատակներն են անորոշ ու իրավիճակային, այլև դրանց հասնելու ուղիները, անձնակազմի կարողունակությունը և տեխնիկական անհրաժեշտ պայմանների ապահովումը: Մեծ հաշվով բավականին բարդ է հասկանալ ու ըմբռնել, թե ՀՀ ներկա պետական իշխանության ռազմական քաղաքականության հիմքում ի՞նչ բնույթի զինված ուժեր ձևավորելու ու կայացնելու հարացույց է դրված, որը ունակ կլինի ապահովելու ՀՀ անվտանգությունը:

Տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռության փոփոխման պայմաններում փոքր պետությունների սեփական ազգային շահերը վերախմբագրելու առումով կարևոր է, որ այդ գործընթացը ձեռնարկվի ու իրականացվի **անվտանգային ռիսկերի** համակարգի հաշվառմամբ: Հենց այդ համատեքստում ՀՀ-ն պետք է ըստ իրատեսականության աստիճանի ուղենշի անվտանգային իր ռիսկերի հասանելի ու կանխատեսման ենթակա միջակայքը, ապա ըստ դրա փորձի գտել ու ձևակերպել առավել ու պակաս իրատեսական շահերի շրջանակը, անհրաժեշտ ռեսուրսների ծավալը: Իրենից ներկայացնելով ռեսուրսների հնարավոր կորստի հարաբերակցությունը նպատակների իրականացման համար անհրաժեշտ առկա ռեսուրսների նկատմամբ ռիսկայնության գործոնը կարևոր է պետության ռազմաքաղաքական հզորության որոշման տեսանկյունից: Այն հնարավորություն է տալիս որոշելու նրա մեջ ցուցանիշների հաշվառման վերջնարդյունքի անխուսափելի տատանման աստիճանը: Այսինքն՝ ռիսկի քանակական գնահատումը հավանականության և ոչ ցանկալի հնարավոր գործընթացների հետևանքների թվային կամ գործակցային գնահատում/չափում է:

Առհասարակ սոցիալ-քաղաքական ու միջազգային համակարգերում ցանկացած ռիսկ կապված է համակարգի, պետության անվտանգության ու զարգացման հետ և ենթադրում է որոշակի գործոնների հնարավոր ազդեցության կամ դրա բացակայության վիճակ համակարգի

անվտանգության բնականոն գործընթացի ապահովման ու կանախատեսելի զարգացման վրա: «Ռիսկ» հասկացության բնորոշումը ուղղակիորեն կապված է «սպառնալիք/վտանգ» հասկացությունների հետ: «Սպառնալիք» եզրը նեղ առումով «վնասող գործողություն» է, լայն իմաստով՝ ցանկացած հանգամանք, որը կարող է «վնասել, կորուստներ պատճառել կամ բացասական իրավիճակ ստեղծել»⁵: Ըստ ռիսկերի տեսաբան Բ. Դասսի՝ սպառնալիքները գոյություն ունեն այն դեպքում, երբ մի պետությունը այլ պետության կամ նրանց խմբի մոտ արձանագրում է հակադիր շահեր, մտադրություններ, դրանց իրականացման գործողություններ, ինչպես նաև այդ շահերի ապահովման համար անհրաժեշտ հզորություններ⁶: Այսինքն՝ ռիսկը սպառնալիքի հնարավոր առկայությունն է նրա գործընթացային դինամիկայի մեջ, որը կարող է վնասել/չվնասել պետությանը: Մեկ այլ մոտեցման համաձայն՝ ռիսկը «անցանկալի արդյունքների հավանականության և ազդեցության չափում»⁷ է, որտեղ գլխավոր բաղադրիչը «անորոշություն» եզրույթն է, քանզի եթե գործողության հետևանքները կախված են որոշակի հնարավոր իրադարձություններից, ապա նման գործողությունները բնորոշվում են որպես ռիսկային, որովհետև կանխավ բարդ է գուշակել, թե կունկրես իրադարձությունը տեղի կունենա՞, թե՞ ոչ⁸: Այս համատեքստում կարող ենք արձանագրել, որ պետության համար ռիսկը անորոշության բաղադրիչ ենթադրող, կողմերի խոցելիության հանգամանքով պայմանավորված իրավիճակային այնպիսի զարգացում կամ զարգացման հնարավորություն է, որի դեպքում կարող են վտանգվել պետության անվտանգությունը, զարգացման հնարավորությունը: Ռիսկերի որոշակիացումը և դրանց արձագանքելը հատկապես կարեւոր է իրագործել պետության անվտանգային քաղաքականության մեջ, հակառակ դեպքում դա կարող է հանգեցնել պետության պաշտպանվածության մակարդակի թուլացման: Սա է պատճառը, որ այսօր անվտանգային քաղաքականությունը վերածվել է ոչ այնքան վտանգների արձագանքելու, որքան ռիսկերը կանխատեսելու ու կառավարելու քաղաքականության:

ՀՀ-ի պարագայում անվտանգային ռիսկերի դիտարկման ու գնահատման առումով առաջնային ցուցիչը ռազմականն է (առկա են նաև քաղաքական, տնտեսական, ժողովրդագրական ռիսկերի տարատեսակներ), որը իր հերթին բաղկացած է բազմամակարդակ ու բազմատարր գործակիցներից: Ռազմական ոլորտում ուժերի հարաբերակցության և

⁵ **Carl Young**. Metrics and methods for security risk management. Elsevier inc 2010, p. 20.

⁶ Տե՛ս **Christopher Daese**. International risks and the perils of proactive security policy. (Paper prepared for the six pan-European International Relation Conference) Turin, 12-15 September, 2007, էջ 10:

⁷ **Lowrance WW**. Of acceptable Risk. Los Altos, CA: William Kaufman, 1976// Yacow Haimes, On the complex definition of risk: a systems-based approach. Risk analysis, Vol 29, No 12, 2009, p. 1647.

⁸ Տե՛ս **John Copas**. “Statistical modeling for risk assessment”. Risk management. Vol. 1, No 1, 1999, էջ 35:

դրա դինամիկայի մասին պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է դիտարկել կառուցվածքային մի շարք չափումներ, որոնք են՝ զինված ուժերի քանակը, սպառազինությունների քանակական ու որակական ցուցիչները, ռազմական ոլորտի ծախսերը, մարտունակության աստիճանը և այլն: Ռազմական կարողության գնահատման ամենից ընդհանուր չափումը պետության զինված ուժերի (ԶՈՒ) քանակն է: Ըստ 2022 թ. հրապարակված տվյալների՝ ՀՀ զինված ուժերը կազմում են 42 900, Արցախինը՝ 5 հազ., Ադրբեջանինը՝ 66 950 մարդ⁹:

Ռազմական հարաբերակցության գնահատման հաջորդ կարևոր չափումը կողմերի ԶՈՒ-ում սպառազինությունների վիճակն և հարաբերակցությունն է հնարավոր հակառակորդի սպառազինությունների հետ: Զինված ուժերում որոշել կողմերի սպառազինության տեսակները և չափը բարդ է, եթե չասենք՝ անհնար: Որպես կանոն՝ այս պարագայում անհրաժեշտ տեղեկատվության հիմնական աղբյուր են միջազգային թեմատիկ զեկույցները¹⁰, մամուլը, ՄԱԿ-ի սպառազինությունների շրջանառությունը կանոնակարգող փաստաթղթերը¹¹, պաշտոնական հայտարարությունները և երբեմն էլ «մասնավոր» բնույթի տեղեկատվությունը: Այս տեսանկյունից վերլուծություն անելիս պարզ է դառնում, որ ՀՀ-Ադրբեջան զինված ուժերի հարաբերակցության մեջ անվտանգային ռիկերի տեսանկյունից ունենք հետևյալ իրավիճակը.

- Կողմերի զինտեխնիկայի զգալի մասը ռուսական է, որը փաստում է՝ կողմերի սպառազինությունների հարաբերակցությունը կառավարելի է տարածաշրջանային տերության կողմից: Միաժամանակ, 2020 թ. ռազմական գործողությունների ընթացքում կողմերը մեծ թվով տեխնիկա են կորցրել: Նշենք, որ Ադրբեջանը, ՌԴ-ից գատ, վերջին շրջանում էլ ավելի է սերտացրել իր ռազմատեխնիկական գործակցությունը Իսրայելի հետ, իսկ Թուրքիայի հետ սոսկական ժամանակ ռազմատեխնիկական միջոցներ է արտադրում:

- Երկու կողմերն էլ ունեն ինչպես պաշտպանողական, այնպես էլ հարձակողական զինանոց, որի միջոցով կարող են խոցել հակառակորդի՝ շփման գծին մերձակա, ինչպես նաև խորը թիկունքում տեղակայված օբյեկտներ և կենդանի ուժ¹²:

- Ռազմական ցուցիչում կարևոր չափում է ռազմական հատկացումների չափը: Ներկայումս ՀՀ-ն ռազմական կարիքների համար 2023-ի իր բյուջեում նախատեսել է ծախսել 1,252 մլրդ \$, Ադրբեջանը՝ 3,13 մլրդ¹³: Անկախությունից ի վեր ռազմական ոլորտում ՀՀ-ի և Ադր-

⁹ Տե՛ս «The Military Balance 2022», iiss.org, էջ 175-185:

¹⁰ Տե՛ս «Military Balance report», «SIPRI Arms Transfers Database», «Janes world armies» և այլն:

¹¹ Տե՛ս «The Global Reported Arms Trade», The UN Register of Conventional Arms.

¹² Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս «The Military Balance 2022», նշվ. էջեր:

¹³ Ստոկհոլմի միջազգային խաղաղության հետազոտական ինստիտուտի բազայից, <http://www.sipri.org/databases/>:

բեջանի ընդհանուր ծախսերը կազմում են՝ համապատասխանաբար 5,294 և 22,73 մլրդ \$¹⁴: Այսինքն՝ Բաքուն մոտ 4,29 անգամ ավել միջոցներ է հատկացրել ռազմական ոլորտին, քան Երևանը: Թեև փորձագիտական շրջանակներում կարծիք կա, թե Ադրբեջանում կոռուպցիայի հետևանքով ռազմական ոլորտի հատկացումներն օգտագործվում են ցածր արդյունավետությամբ, սակայն անգամ այս պարագայում ակնհայտ է, որ նման դինամիկայի դեպքում քանակական առավելությունը ինչ-որ մի կետից հետո որակականի փոխվելու մեծ ռիսկ է պարունակում: Հարկ է նշել, որ անվտանգային նման ռիսկի կառավարումը ՀՀ-ն փորձում է իրականացնել միջպետական համաձայնագրերով ստացվող զինատեսակներով՝ որպես ՀԱՊԿ անդամ երկիր օգտվելով ՌԴ-ից տրամադրվող վարկային միջոցներով ներքին գներով սպառազինություններ ձեռք բերելու ֆինանսական արտոնություններից:

Տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռության փոփոխման ու նորի ձևավորման պայմաններում փոքր պետությունները, բացի ազգային շահերի վերախմբագրումից, դրանց համար անհրաժեշտ ներուժի կուտակումից, դրա մեջ ռազմաքաղաքական բաղադրիչի կարողունակության մեծացումից, պետք է հստակեցնեն ու մշակեն, թե նոր պայմաններում անվտանգային ինչ **հարացույցի** ներքո են ապահովելու սեփական պետության անվտանգային քաղաքականությունը, որը մի կողմից ամփոփում է սեփական ռազմական քաղաքականության հիմնական սկզբունքները, մյուս կողմից դաշնակցային հարաբերություններով պայմանավորված փոխհարաբերությունները, դրանց փոխակերպումները, վերագնահատումը:

Դիտարկելով ՀՀ ռազմավարական մի շարք փաստաթղթեր՝ կարելի է արձանագրել, որ ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովման հարացույցը կազմված է անհատական և **«հավաքական անվտանգության»** գործիքակազմով սեփական երկրի անվտանգությունը ապահովելու թեզերից: Հավաքական անվտանգության մոտեցումը ՀՀ ռազմական քաղաքականության մեջ արտահայտվում է Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը ՀՀ-ի անդամակցությամբ և ՆԱՏՕ-ի հետ Անհատական գործակցության գործողությունների ծրագրի սահմանափակ շրջանակներում համագործակցությամբ:

Հայեցակարգային առումով ՀԱՊԿ-ի գործունեությունն ածանցվում է «հավաքական անվտանգության» սկզբունքից, համաձայն որի՝ դաշինքի անդամ երկրներից յուրաքանչյուրի նկատմամբ ագրեսիայի ցանկացած դրսևորում (այդ թվում՝ ռազմական հարձակումը) դիտարկվում է որպես հարձակում ողջ դաշինքի վրա, հետևաբար դաշնակիցները պարտավորվում են հնարավոր բոլոր, այդ թվում ռազմական միջոցների ներգրավմամբ համատեղ քայլեր ձեռնարկել՝ հակադարձելու

---

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

ընդհանուր սպառնալիքին: Նշյալ մոտեցումը արտացոլվում է ՀԱՊԿ հիմնարար փաստաթղթում հայեցակարգային հետևյալ դրույթներում¹⁵.

1. «...խորհրդակցել միմյանց հետ միջազգային անվտանգության կարևոր այն հարցերի շուրջ, որոնք կապված են իրենց շահերի հետ՝ համաձայնեցնելով դրանց վերաբերյալ առկա մոտեցումները: Կազմակերպության անդամ երկրների անվտանգությանը, տարածքային ամբողջականությանը, ինքնիշխանությանն ուղղված սպառնալիքների ի հայտ գալուն պես անհապաղ գործարկել համատեղ խորհրդակցությունների մեխանիզմները առկա դիրքորոշումները համաձայնեցնելու, առաջացած սպառնալիքի վերացմանն ուղղված միջոցներ ձեռնարկելու նպատակով»¹⁶:

2. «Եթե անդամ երկրներից որևէ մեկն այլ պետության կամ պետությունների խմբի կողմից ենթարկվում է ագրեսիայի, ապա դա կազմակերպության անդամ մյուս բոլոր երկրների կողմից դիտվում է որպես ագրեսիա բոլորի դեմ: Կազմակերպության որևէ անդամի՝ ագրեսիայի ենթարկվելու պարագայում դրան ենթարկվողն ի կատարումն Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության «հավաքական ինքնապաշտպանության մասին» 51-րդ հոդվածի կարող է, այդ թվում, նաև ռազմական օգնություն ստանալ գործընկերներից, եթե նման խնդրանքով դիմի վերջիններիս»¹⁷:

ՀԱՊԿ-ը ֆորմալ ու հայեցակարգային առումով հավաքական անվտանգության դասական համակարգ է, որն առաջնորդվում է «հավաքական անվտանգության» սկզբունքով: Քաղաքական առումով այն կոմունիստական ընդհանուր ժառանգության կրող, ներկայումս աշխարհաքաղաքական իրողություններում ներգրավվածության տարբեր աստիճան ու ձև ունեցող երկրների ամբողջություն է, որն անվտանգության ապահովման օրակարգի ձևավորման առումով ունի բավական լայն ու դեռևս ոչ լիարժեքորեն ինտեգրված կառուցակազմ: Այս կազմակերպության ամենատարբեր անդամներ (օրինակ՝ Տաջիկստանն ու Ղրղզստանը) միմյանց միջև ունեն էական հակասություններ, որոնք երբեմն վերածվում են սահմանային ռազմական բախումների: ՀԱՊԿ-ում առկա են սպառնալիքների աղբյուրների տարբեր ընկալումներ, և կազմակերպության գործունեության ներքո նրա անդամ երկրներն առավելապես առաջնորդվում են ոչ այնքան իրավապայմանագրային պարտավորություններով, որքան ռեալպոլիտիկով ու սեփական պետության անհատական և ոչ թե կազմակերպության հավաքական շահերով: Այս տեսանկյունից ՀԱՊԿ-ի կայացման կարևոր ցուցիչը նրա անդամ երկրների շրջանում անվտանգության ընդհանուր ընկալումների ձևավորումն է, հավաքական շահերի մշակումն ու իրացումը, որոնք պետք է սոսնձվեն տնտեսական գործակցության խորացմամբ: Սա

¹⁵ Տե՛ս «Договор о коллективной безопасности», 15.05.1992, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Նույն տեղում:

կարևոր է հատկապես ՀՀ-ի պարագայում, քանի որ ՀԱՊԿ-ը և նրա հայ-ռուսական գործակցության բաղադրիչը ՀՀ-ի դեպքում առաջին հերթին դիտվում են որպես Թուրքիայից բխող հնարավոր սպառնալիքներին հակադարձելու հակակշիռ: Սակայն փաստենք նաև, որ ՀԱՊԿ երկրների անվտանգության մոտեցումների ու ազգային շահերի՝ երբեմն միմյանցից տարբերվող բնույթը «հավաքական անվտանգության» հարացույցի որոշ բաղադրիչներ դարձնում է ռիսկային ու ոչ բավարար արդյունավետ: Դրանք, օրինակ, ՀՀ-ի անվտանգության տեսանկյունից կարող են դրսևորվել ՀԱՊԿ-ի որոշ անդամների կողմից դաշինքի անդամ հանդիսացող ու չհանդիսացող գործընկերների միջև հավասարության նշան դնելու կամ ՀԱՊԿ-ին՝ իր դաշնակից երկրի ազգային շահերին հակասող ոլորտներում ակտիվ գործակցության տեսքով: Դա տեղայնացնելի է ՀՀ-ի ու Ադրբեջանի պարագայում, երբ ՀԱՊԿ անդամ երկրներ ՌԴ-ն, Բելառուսը, Ղազախստանը ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ռազմական գործակցության առումով Ադրբեջանը դիտարկում են ռազմավարական գործընկեր, իսկ Ադրբեջանի հետ նրանց ապրանքաշրջանառությունը¹⁸ և ռազմական գործակցությունը¹⁹ մի քանի անգամ գերազանցում են ՀՀ-ի հետ առկա ծավալները:

Միաժամանակ փաստենք նաև, որ հավաքական «անվտանգության» հարացույցի գործարկումը ՀՀ-ի ռազմական անվտանգության քաղաքականության մեջ պաշտոնական Երևանին հնարավորություն է ընձեռում օգտվելու ՀԱՊԿ համակարգի՝ իր համար շահեկան մի շարք հնարավորություններից. մասնավորապես՝ ՀԱՊԿ ձևաչափում առկա միացյալ ՀՕՊ համակարգին ՀՀ-ի անդամակցում, ՀԱՊԿ անդամ երկրներից և հատկապես ՌԴ-ից ռազմական տեխնիկայի ձեռքբերում արտոնյալ գներով²⁰, համատեղ զորավարություններ և անվճար ռազմական

¹⁸ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս «ՀՀ. Ապրանքների արտահանում և ներմուծում» http://www.armstat.am/file/article/sv_12_16a_411.pdf, «Внешняя Торговля России на основе данных Федеральной таможенной службы России, 28 февраля 2017г. <http://russian-trade.com/reports-and-reviews/2017-02/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-azerbayd-zhanom-v-2016-g/>, Взаимная торговля Казахстана с Азербайджаном, http://export.gov.kz/public/files/analytics/country_Review/references/2016/Азербайджан_%202016.pdf, Посольство Республики Беларусь в Азербайджанской Республике, Торгово-экономические отношения, http://azerbaijan.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/trade_economic/

¹⁹ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս ЦАМТО / Центр анализа мировой торговли оружием, <http://www.armstrade.org>

²⁰ 2015 թ. ՀՀ-ն ՌԴ-ի հետ ստորագրել է միջպետական վարկի (200 մլն դոլար) համաձայնագիր, որով ՀՀ-ն ներռուսաստանյան գներով անկանխիկ եղանակով ՌԴ-ից ձեռք է բերել զինտեխնիկայի խմբաքանակ, որի մեջ մտնում են «ՏՈՍ-1Ա» ծանր հրանետային համակարգեր, «Մներք» համազարկային կրակի ռեակտիվ համակարգեր, «Իզլա-Ս» 9Կ338 դյուրակիր զենիթահրթիռային համակարգեր, «Ավտորազա-Ս» ռադիոտեխնիկական հետախուզության վերգետնյա կայաններ, «9Մ113Ս» հակատանկային կառավարվող հրթիռներ, «Տիգր ՍՍՍ» զրահամեքենաներ և այլն: Հավելենք, որ 2015-16 թթ. ՀՀ-ն ՌԴ-ից ձեռք է բերել «Իսկանդեր-Է» օպերատիվ մարտավարական ՉՀՀ-եր, որի թիրախի խցելիության շեղը կազմում է 280 կմ (առավել մանրամասն տե՛ս ««Искандеры» навели на Баку», <https://www.gazeta.ru/army/2017/02/22/10539515.shtml>): 2017 թ. ՀՀ կառավարությունը և ԱԺ-ն հաստատեցին ՌԴ-ից 100 մլն դոլարի ռազմական տեխնիկա գնելու նպատակով նոր վարկ վերցնելու օրինագիծը:

կրթություն չԱՊԿ դաշնակից երկրներում, միջպետական սահմանների համատեղ պաշտպանություն և ամենակարևորը՝ արտաքին հարձակման պարագայում իրավականորեն պարտադիր գործարկման ենթակա միացյալ, այդ թվում՝ ռազմապաշտպանական գործողություններ:

Այս համատեքստում նպատակահարմար ենք գտնում անդրադառնալ նաև մեկ այլ հարացույցի, որը թեև տեղ չի գտել ՀՀ-ի պաշտոնական որևէ փաստաթղթում, սակայն իր բաղադրատարրերի մասով կարող է ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովման շուրջ հայեցակարգային քննարկում ծավալելու առումով դիտարկելի լինել: «Նախահարձակ ինքնապաշտպանության» այս հարացույցը միջազգային իրավունքի մասնագետները մեկնաբանում են ամենատարբեր դիրքերից: Փորձելով գերծմնալ մեկնաբանման բազմազան մոտեցումներ ներկայացնելուց՝ մենք, ամփոփելով դրանք, ներկայացնում ենք առավել համապարփակ մոտեցում: «Այն պետության իրավունքն ու մեխանիզմն է ռազմական անվտանգության իր կարիքներից ելնելով նախահարձակ ռազմական ուժ կիրառել վերացնելու իրեն անմիջականորեն սպառնացող վտանգի աղբյուրը»²¹: «Նախահարձակ ինքնապաշտպանության» հարացույցը կիրառելի է ռազմական հակամարտության պարագայում, երբ հնարավոր է հստակ արձանագրել իրական սպառնալիքի աղբյուրը, հետևաբար նաև համարժեք արձագանքել դրան մինչև սպառնալիքից բխող վտանգի նյութականացումը: Միջազգային իրավունքի տեսանկյունից՝ «նախահարձակ ինքնապաշտպանության» հարացույցին պետությունները հանգում են ՄԱԿ-ի 51-րդ հոդվածի պահանջների բավարարման պարագայում, երբ առկա է պետության ռազմական անվտանգության հստակ սպառնալիք կոնֆլիկտի տեսքով²²: Միջազգային իրավունքի մեկնաբանությունից զատ, «նախահարձակ ինքնապաշտպանության» հարացույցն ունի նաև սոցիալ-քաղաքական, հոգեբանական և ռազմատեխնիկական չափումներ, որոնց պատշաճ ապահովման պարագայում է այն արդյունավետ և կիրառելի: Սակայն որպես հարացույցի կիրառման առաջնահերթ նախապայման արձանագրենք ռազմատեխնիկական ու ռազմակազմակերպչական անհրաժեշտ գործոնների առկայությունը, որոնք դիտարկելիս կկենտրոնանանք դրանց մի քանի բաղադրատարրերը ներկայացնելու վրա: «Նախահարձակ ինքնապաշտպանության» հարացույցը ռազմական հակամարտության պայմաններում կիրառելի է՝

- երբ հնարավոր ագրեսորի (Ադրբեջան) կողմից հարձակման ենթակա պետությունը (ՀՀ) զրկվել է թիկունքային տարածքներից, այսինքն՝ կիրառելի չէ «նահանջ-ուժերի վերախմբավորում-հակահարձակում» մոդելը,
- եթե հնարավոր ռազմաճակատի երկարությունը մեծ է և պաշտ-

²¹ Синицына Ю. Превентивная и упреждающая самооборона: различия. Правомерность применения, «Журнал международного права и международных отношений», № 1, М., 2009, с. 9.

²² See u **Reisman M., Armstrong A.** The past and future of claim of pre-emptive self-defense // Amer. j. of law. – Wash., 2006. – Vol. 100, № 3, էջ 525–550:

պանվող կողմի մոտ բացակայում են ռազմաճակատի շփման գծի ողջ երկայնքը ապահովելու համար անհրաժեշտ միջոցները,

- եթե պաշտպանվող կողմը ունի համաքանակային հարաբերակա- նորեն փոքրաթիվ շարժունակ ստորաբաժանումներ, որոնք պրոֆեսիոնա- լիզմի ու տեխնիկական կահավորվածության շնորհիվ մարտական գործո- ղությունների վայրերում ունակ են ուժային գերակայություն ապահովել,

- եթե պաշտպանվող կողմը ունի անհրաժեշտ քանակի ռեակտիվ հրետանային հեռահար համակարգեր, որոնցով ունակ է նախահար- ձակ գործողությունների՝ կրակային մեծ խտություն ապահովելով հա- կառակորդի թիկունքային ուժերի, լոգիստիկ ուղիների, թիկունքային ապահովվածության պահեստային օբյեկտների նկատմամբ,

- եթե պաշտպանվող կողմը ԱԹՄ-ի միջոցով ունակ է թիրախա- յին խոցումներ իրականացնել հակառակորդի ռազմական ուժի ու տեխնիկական կուտակումների հիմնական օջախների վրա:

Անդրադառնալով ռազմական անվտանգության դաշնակցային բաղադրիչին, որը ՀՀ-ի պարագայում դրսևորվում է հայ-ռուսական ռազմաքաղաքական դաշնակցային հարաբերությունների տեսքով՝ հարկ է նշել, որ այն, բացի ֆորմալ միջազգային իրավական ձևակեր- պումներից ու փոխադարձ իրավապարտավորեցնող դրույթներից, ու- նի նաև քաղաքական, կողմերի տարածաշրջանային դերակատարման հարաբերակցության, շահերի ընդգրկունության, մասշտաբայնության ու ռեալպոլիտիկի բաղադրիչներ:

Ըստ էության, դաշնակցային հարաբերությունները շահի շուրջ պետությունների ջանքերի միավորում են, որտեղ կողմերի ձայնի իրա- վունքը իրականում պայմանավորված է նրանց տիրապետության տակ գտնվող ռեսուրսներով ու խնդիրներ լուծելու ունակությամբ: Դաշնակ- ցային հարաբերությունները հաստատվում են պետությունների միջև, սակայն դրանք կարող են փոփոխվել, եթե պետություններից որևէ մե- կում քաղաքական իշխանություն կամ արտաքին քաղաքական ուղե- գիծ է փոխվում: Նշենք, որ դաշնակցային հարաբերությունները ունեն հիմնականում երկու՝ ներուժային և շահերի ընդհանրության չափում- ներ: Դրանք հավերժ չեն և գործարկելի են միայն փոխշահավետությ- յան, իրատեսականության, համատեղ ջանքի ու խելամիտ հաշվարկի պարագայում: Դաշնակցային հարաբերությունները միմյանց աջակ- ցություն ցուցաբերելու պարտավորություններ են, այլ ոչ թե գործընկե- ռոջ փոխարեն նրա խնդիրները լուծելու հանձնառություն:

Եթե ՌԴ-ի դեպքում հայ-ռուսական հարաբերությունները իրենց հարավկովկասյան քաղաքականության մի օղակն են միայն²³, ապա ՀՀ- ի պարագայում դրանք գոյութենական գործառույթ ու դեր ունեն: Եթե

---

²³ Ա. Ղևոնդյան, Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքական հայեցա- կարգի հարավկովկասյան բաղադրիչի փոխակերպումը մինչև 2022թ. // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն 13 (3) (39), 2022, էջ 27-45, <https://doi.org/10.46991/BYSU:D/2022.13.3.027>

ՌԴ-ի շահերը գլոբալ ու մակրոտարածաշրջանային բնույթի են, ապա ՀՀ-ն օբյեկտիվորեն զուրկ է աշխարհաքաղաքական անհրաժեշտ դերից ու միջոցներից, որպեսզի ունենա սպասարկման ենթակա արտատարածաշրջանային շահեր: Եթե ՌԴ-ն աշխարհում միջուկային երկրորդ պետությունն է, առաջինը՝ տարածքով ու հավաքական ռեսուրսապահովվածության ցուցիչով, ապա ՀՀ-ն դեռևս անհրաժեշտ միջոցներ չունի սեփական սահմանների անվտանգությունն ապահովելու համար, իսկ տարածքով աշխարհի ամենից փոքր պետություններից է: Եթե ՌԴ-ն գլոբալ անվտանգության ապահովման սուբյեկտ է, ապա ՀՀ-ն այդ անվտանգության տարածաշրջանային սպառող է: Կարելի է, իհարկե, համեմատության բազմաթիվ այլ ցուցիչներ ևս ներկայացնել՝ արձանագրելու համար, թե գերտերության ու ներկայումս պետականագրկման ռիսկերի մեջ գտնվող պետության միջև արդյո՞ք իրատեսական և տրամաբանական են աշխարհաքաղաքական ու ազդեցության դիրքերից հավասար գործակցային ու դաշնակցային հարաբերությունները, թե ոչ:

Քննարկվող հիմնահարցին ռեալպոլիտիկի դիրքերից մոտենալու դեպքում ակնհայտ է, որ չնայած իրավական ֆորմալ պարտավորություններին՝ հայ-ռուսական դաշնակցային հարաբերությունները ունեն ֆորմալ ձևակերպում և քաղաքական ու աշխարհաքաղաքական խտություն, որը նշանակում է, որ գերտերության շահերի միջակայքը օբյեկտիվորեն առավել լայն է, ընդգրկուն, քան փոքր պետության շահերի շրջանակը և դրանք ապահովելու ռեսուրսները: Հետևաբար հենց այս դիրքերից է անհրաժեշտ ու իրատեսական դիտարկել տարածաշրջանային խախտված ուժային հավասարակշռության պայմաններում հայ-ռուսական դաշնակցային հարաբերությունների փիլիսոփայությունն ու գործարկման հնարավորությունները: Այս հարցում իրատեսականությունն առաջին հերթին անհրաժեշտ է հատկապես ՀՀ-ին, քանի որ ենթադրելի է, որ հենց նա է օբյեկտիվորեն շահագրգիռ, որ գործակցային ձևաչափը արդյունավետ աշխատի, քանի որ ունի գոյաբանական սպառնալիքներ և չունի հստակ մշակված ու տեսանելի գործիքներ այդ սպառնալիքների դիմագրավելու մասով: Իրատեսականությունը միջպետական դաշնակցության մեջ փոխադարձ արդյունավետության առաջին նախապայմանն է: Միաժամանակ, զգացմունքայնությունը, պոպուլիզմը, մակերեսայնությունը, անիրատեսականությունն ու անհետևողականությունը ամենից վտանգավոր գործոններն են, որ առաջնահերթ խնդրահարույց իրավիճակի մեջ են դնում փոքր պետության կենսական շահերի ու ռազմական անվտանգության ապահովման հեռանկարները:

Ամփոփելով նշենք, որ Հարավային Կովկասում խախտված ուժային հավասարակշռությունը, որը դեռ չի որոշակիացել, պայմաններ է ստեղծում, որ ՀՀ-ն շատ ավելի սթափ ու հստակ արձանագրի իր ազգային շահերը, իր կենսական շահերի կարմիր գծերը և դրանց ապահովման համար անհրաժեշտ ներուժային մեխանիզմները:

Հաշվի առնելով աշխարհաքաղաքական նոր իրողություններն ու գլոբալ բախման վտանգը՝ ՀՀ-ն պետք է գիտակցի, որ աշխարհում չեզոքություն պահել չի ստացվելու, քանի որ ներկա աշխարհաքաղաքական բախման տրամաբանությունը²⁴ տեղավորվում է «կամ-կամ» հարացույցի մեջ, իսկ դա նշանակում է, որ սեփական շահերը ձևակերպելիս պետք է դրանք համադրել այդ շահերին առավել մոտ կանգնած պետությունների մոտեցումների հետ, ինչպես նաև սթափ գնահատել «գործընկերներ-հակառակորդներ» շրջանակը:

Ուժային հավասարակշռության փոփոխված իրողությունների ներքո ՀՀ-ն ազգային շահերի ու ռազմական անվտանգության ապահովման նպատակով պետք է անվտանգային ռիսկերի համալիր գնահատման մոդել մշակի ու գործարկի, որը բարձր իրատեսականության ու չափելիության շրջանակում հնարավորություն կստեղծի, որ «շահեր-իրացման միջոցներ-սպառնալիքներ» եռամիասնությունը արդյունավետ ու օպերատիվ գործի:

Ռեսուրսների ու չափելի շահերի տիրույթում պետք է մշակվի ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովման քաղաքականության մոդելը, որը պետք է ներառի հիբրիդային և համակցված լուծումներ «հավաքական անվտանգության», «նախահարձակ ինքնապաշտպանության», պրոֆեսիոնալ բանակի ու պարտադիր զինծառայության տարրերի ներգրավման բաղադրիչներով:

Ազգային շահերի ու ռազմական քաղաքականության կիրառական հարացույցի ընտրությունը պետք է լինի դաշնակցային հարաբերությունների ձևի ու բովանդակության հաշվառմամբ, որի հիմքում պետք է լինեն դաշնակցության ու գործընկերության իրատեսական ու արդյունավետ մոդելի ընտրությունն ու գործարկումը՝ զերծ ռեալպոլիտիկի դաշտից դուրս մոտեցումներից:

АЛЕН ГЕВОНДЯН – Проблемы обеспечения безопасности и конкретизации национальных интересов РА в трансформирующемся мире в контексте новых парадигм союзничества*. – Нынешний этап глобального конфликта между Западом и Российской Федерацией беспрецедентен как по своим масштабам, глубине, так и по характеру противостояния. Такое противостояние создает условия для того, чтобы механизмы международной безопасности, организации и международное право приобрели новую роль и значение. В контексте этого меняется мировой порядок, сложившийся после распада СССР, а также глобальный баланс сил.

Изменение баланса сил на Южном Кавказе произошло в результате войны 2020 года. Следует отметить, что до сегодняшнего дня в нашем регионе не сформировался новый баланс сил. Об этом свидетельствует сохраняющаяся напряжен-

---

²⁴ Այդ մասին տե՛ս **Khojayan K.** Reflections on the Transformation of the World Order: Emerging Trends and Impending Perspectives // Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University, 1(2), 2022, էջ 92-105, <https://doi.org/10.46991/JOPS/2022.1.2.092>

* Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке МОНК РА в рамках научного проекта № 21Т-5F218.

ность вокруг РА и Арцаха, локальные военные провокации со стороны Азербайджана. В статье рассматриваются вопросы уточнения национальных интересов РА в условиях вышеперечисленных реалий, представлены факторы, влияющие на них в современных условиях, выделена роль ресурсной составляющей в процессе формирования национальных интересов. В представленном исследовании важная роль отводится выбору рисков безопасности и военной парадигмы в формулировании национальных интересов РА, которые должны отражать еще не установившийся в регионе баланс сил. В статье высказывается мнение о том, что в процессе обеспечения безопасности РА важное значение союзнических отношений с РФ следует оценивать реалистично и трезво, что должно основываться на подходах взаимной выгоды и реализма.

Ключевые слова: баланс сил, национальный интерес, РА, Азербайджан, ОДКБ, союзнические отношения, Южный Кавказ, военно-политический потенциал, коллективная безопасность, риск безопасности

ALEN GHEVONDYAN – *The Fundamental Problems of Security and National Interests in the Changing World under the New Paradigms of Allied Relationships* *. –

The current stage of confrontation between the West and the Russian Federation is unprecedented in terms of its scale, depth, and nature. This situation increases the role and importance of the international security assurance mechanisms, organizations and the international law. The confrontation changes the global order and balance of power which has been established after the collapse of the USSR.

In the South Caucasus the shift of the balance of power occurred as a result of 2020 War. This is evidenced by the ongoing tensions around the Republic of Armenia and Artsakh, as well as the local military provocations. In this context the Article discusses the issues of the RA national interests, the factors that affect them in the current situation and highlights the importance of resource security in formulating the national security agenda.

In the presented study, an important role is given to the security risks and choice of military paradigm, which should reflect the power balance that is not yet established in the region.

In this article, it is assumed that in the process of ensuring the security of the RA the role of allied relations with the Russian Federation should be carefully and realistically assessed based on the reciprocal interests and realism.

Key words: balance of power, national interest, the Republic of Armenia, Azerbaijan, Collective Security Treaty Organization, allied relations, the South Caucasus, political, military capabilities, collective security, security risk

---

* The work was supported by the Science Committee of MESCS RA, in the frames of the research project № 21T-5F218.